

Bebesi György

Az orosz gyarmatosítás néhány elméleti kérdéséhez, és az orosz kolonizáció korai szakasza

Oroszország, majd 1721-től hivatalos nevén az Orosz Birodalom¹ – a történelem egyik legrégebbi, és legnagyobb területet megszerző gyarmatosító hatalma, mai – a föld közel 1/7-ét kitevő szárazföldi területének mintegy 90%-a 300 év folyamatos terjeszkedés eredménye. Ennek ellenére, ha akár a közgondolkodás, akár a szakmai közvélemény a gyarmatosításról beszél, nem elsősorban az e téren valóban hatalmas teljesítményt nyújtó Cári Monarchiára gondol, hanem az ún. klasszikus gyarmatosítókra, a „nagy században” Spanyolországra és Portugáliára, a későbbiekben Angliára, másodsorban pedig Franciaországra és Németalföldre, majd a belőle kiváló Hollandiára, illetve Belgiumra. Ennek számos oka van, de a legalapvetőbb talán Európa és Nyugat orientált gondolkodásunk, amely a középkor hajnalán részletesen elemzi a Frank Állam történetét, de alig tesz említést Kelet-Európa szintén ezidőtájt létező fejlett államalakulatáról, a népeket és vallásokat békés rendben egyesítő Kazár Kaganátusról. Az is kétségtelen, hogy Oroszország története sajátos, különös vonásokat mutat az európai civilizációra jellemző egyetemes vonásai mellett, s ahogy maga az egész nagy keleti szláv nép története specifikus elemekkel telített, úgy gyarmatszerzési folyamata is egyedi, egészen különleges karaktert rejt magába, a többi gyarmatosító hatalomra általánosan jellemző magatartásminták mellett. Jelen írás arra tesz jelzésszerű kísérletet, hogy a Nyugat-Európai gyarmatosítással összevetésben rámutasson az orosz kolonizáció néhány olyan vonására, amelyek markánsan meghatározták az ország terjeszkedési politikáját, és részben érthetővé teszik jelenlegi sajátságos helyzetét is.

Kiindulópontunk a kolonizációs folyamat megindulási körülményeinek vizsgálata lehet. Nyugat-Európában, a klasszikus gyarmatosítás az 1400-as évek utolsó harmadában, az ún. „nagy földrajzi felfedezések” keretében indult meg, ez pedig számos tényező együttes hatására bontakozott ki, a tudományos fejlődéstől a kézműves és hajózástechnikai forradalmon keresztül a török terjeszkedés kényszerítő erejéig. Ezzel szemben a mintegy 100 éves késéssel, az 1500-as évek végén meginduló orosz terjeszkedésnek² kifejezetten belpolitikai, világpolitikai összefüggéseken teljesen kívülálló okai voltak. Az orosz történelemben – a legjelesebb történészük, Kljucsevszkij szavaival – „belülről van bekó-

¹ A Nagy Északi Háborúban Oroszország 21 év küzdelem után győzte le svéd riválisát. Az 1721-es nystadti béke után az orosz szenátus – római mintára – imperátornak, győztes birodalmi hadvezérnek titulálta I. Pétert, az államot pedig innentől kezdve hivatalosan impériumnak, azaz birodalomnak nevezték.

² Az első cári „koncessziót” IV. Iván adta a Sztroganov háznak 1588-ban, ebben engedélyezte a Káma menti földek elfoglalását. Az első megszerzett gyarmati földeket sópárló telepek létrehozására használták.

dolva a terjeszkedési, a kolonializációs kényszer."³ A fejletlen agrártechnológia által előállított javak, és az ezt meghaladó mértékben növekvő népesség közötti el-
lentmondást csak folyamatos kitelepülésekkel, újabb és újabb területek műve-
lés alá vonásával lehetett áthidalni. Az orosz történelemben tehát létezik egy
látens, folyamatos hospesmozgalom, amely az 1500-as évektől gyakorlatilag az
1900-as évek elejéig jelen van.

Másrészről a nyugati terjeszkedés nem egyforma intenzitású és kontinuitású folyamat, bizonyos nagy nekirugaszkodások, szerepcserék figyelhetők meg benne, a dinamikája főként akkor változik, amikor egy-egy ország kiszorít egy korábban terjeszkedő hatalmat. Példaként tekinthetjük erre, amikor Anglia átvette Spanyolországtól a vezető szerepet a 16. század végén, a Nagy Armada legyőzése után, illetve hasonló átrendeződés figyelhető meg a 19. század második felében, amikor a tőkés fejlődés világméretű elterjedése és monopolisztikus formáinak kialakulása következtében át- és felértékelődött a gyarmatok szerepe, ezzel párhuzamosan óriási igény jelentkezett újabb területek megszerzésére, a még meglévő „*fehér foltok eltüntetésére*". Az Orosz Birodalom terjeszkedése azonban folyamatos, a területszerzésben sokáig nem kell külső konkurenciával megküzdnie, terjeszkedési ütemét kizárólag belső erőforrásai és az ellenőrzése alá vont területeken élő népesség ellenállása korlátozhatta csak.

Markáns különbség a terjeszkedés módja is. A nagy gyarmatosítóként számontartott hatalmak kivétel nélkül tengeri gyarmatosítók voltak, a hajózás, a tengerek-óceánok leküzdésének gigászi feladata a gyarmati mítosz szerves részét alkotta. Oroszország ellenben szárazföldön terjeszkedett, de furcsa módon a szárazföldi terjeszkedés nagyrészt szintén hajóval történt, tekintettel ugyanis arra, hogy Oroszország útjainak jelentős része az év nagyobbik részében járhatatlan, így a folyókon lehajózva, a tavakon átkelve hajókkal haladtak előre, s ahol ez nem volt lehetséges, ott a kiemelt vízi járműveket görgőkre helyezték, átvontatták a következő alkalmas vízi úthoz, s úgy haladtak tovább. Ez természetesen nem mindig volt megfelelő megoldás, de a megszerzett területek legalább felét ilyen technikával közelítették meg, s a hajók jó szolgálatot tettek az utánpótlás szállítása, illetve az időnként szükséges menekülés esetében is.⁴

Szintén szembeszökő különbség, hogy az Európai gyarmatosítók az általuk elfoglalt területekkel – a köztük lévő távolság és a tengerek-óceánok miatt – nem tudtak szerves, közvetlen kontaktusba kerülni. A gyarmatok területi különállása valamilyen értelemben – pusztán a földrajzi megközelíthetőség okán is – de mindig fennmaradt. Oroszország azonban nemcsak elfoglalta, de szervesen saját államigazgatási rendjébe is beillesztette az elfoglalt területeket, ha úgy tetszik, annektálta őket. Egy megszerzett területre pedig jelentős számú orosz lakost és helyőrséget telepítve, pravoszláv kereszténységet terjesztve, erődöket építve beintegrálta az elfoglalt területeket, majd az ilyen módon már

³ KLJUCSEVSZKIJ, V: *Előadások az orosz történelemről*, IN: BEBESI György (szerk.): *A Pétervári Oroszország története*, Egyetemi jegyzet, Pécs, 1997. 9.

⁴ PANKRATOVA, V: *Oroszország története*, Szikra, Budapest, 1950. 195-197.

„orosszá tett” területsávot használta kiindulási bázisul újabb terjeszkedéséhez, Kljucsevszkij ezt a jelenséget hívta a „*Birodalom réteges gyarapodásának*.”

Érdekes következtetések levonására ad alapot a gyarmatok elfoglalásának módja is, ezúttal nem közlekedési értelemben. Más államok történetében is a békés foglalás, az erőszakos terjeszkedés, és a különböző kényszerítések egyvelege alkotja az anyaországtól függő alávetett területek megszerzésének magvát (ágyúnaszád diplomácia, búr háború, indián rezervátumok, stb.). Oroszország e tekintetben leginkább az Amerikai Egyesült Államok kialakulása során mutatott gyarmatosítói magatartással mutat meglepően rokon vonásokat. Elsőként IV. Iván adott engedélyt a Káma menti földek elfoglalására a 16. század végén, s innentől kezdve a meginduló orosz terjeszkedés teljes története során hasonló algoritmus mentén működik. A megszerzett területekről, mint hídfőállásokról kiindulva vadászok, kincskeresők, csapdaállítók, kalandorok hatoltak be az ismeretlen földekre. Amennyiben az őslakosok nem ölték meg őket, úgy kapcsolatot teremtettek velük, kisebb-nagyobb mértékben elsajátították nyelvüket, kereskedni kezdtek, térképeket rajzoltak, s belőlük lett később az előőr, a vezető, akik már a kereskedő karavánok számára mutatták az utat és kalauzolták őket. Az orosz „*pionírokat*” a kereskedők követték, akik már jól felszerelt, fegyveres erővel kísért és védett karavánokkal érkeztek, igyekeztek békés eszközökkel kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni, útvonalakat találni, és térképeket rajzolni.⁵ A leghíresebb kereskedőcsalád a Sztroganovoké volt, akik saját hadsereggel, tolmácsokkal, kartográfusokkal felszerelve óriási szerepet játszottak az orosz gyarmatbirodalom kiépítésében, legalább olyat, mint a spanyol hidalgók vagy az angol „*királynő kalózái*”.

Az őslakossághoz való viszony, a velük való bánásmód, megint csak Észak-Amerika történetével mutat hasonló vonásokat, ami ezúttal annál is szorosabban értendő, mert az észak-amerikai indiánok ősei többnyire Kelet-Szibériából vándoroltak át annak idején Amerikába, s mongoloid etnikai karakterük, nemzeti társadalmakra jellemző fejlettségi szintjük is az indián törzsekének felelt meg. Szibéria meghódítása során az orosz fegyveresek hasonlóképpen küzdöttek meg a kamcsadal „*indiánok*” felkeléseivel, és szórt alakzatban történő harci taktikájával, mint például az amerikai farmerek, cowboyok és a hadsereg mondjuk a sziú indiánokkal. Az őslakosság lekenyerezése, lefegyverzése is hasonló elemeket mutat: a tükrökkel, gyöngyökkel, csecsebecsékkel történő kereskedés fejébe – amelynek során legfeljebb annyi volt a különbség, hogy vodkával és nem whiskyvel itatták le őket - rozmárgyart, borostyánt, értékes prémeket kaptak, amellyel a nemzetközi közvetítő kereskedelembe komoly piaci pozíciókat értek el.⁶ Elsősorban angol kereskedők vásárolták fel a szibériai zsákmányt, s terítették tovább, továbbra is busás haszonnal a világ távolabbi piacain, jelentős bevételt biztosítva egyúttal az orosz államkincstár számára is.

⁵ Uo. 61-62.

⁶ Vö. SZILI Sándor: *Szibéria meghódításának koncepciói a kora újkori orosz történetírásban*, Századok, 2003. 637-668.

Az adót, a „*jaszakot*” általában prémekben szedték be (vadásznépekről lévén szó másban nem is nagyon lehetett), s mivel mobil, nem letelepülten élő lakosságtól nagyon nehéz volt az adót behajtani, a fizetési hajlandóság elősegítésére időnként amanatokat, túszoikat szedtek, akiket csak akkor engedtek szabadon, ha az előírt mennyiségű adó megérkezett. Elsőként alkalmazták ily módon a történelemben a foglyok elhelyezésére a gyűjtőtábor, később elhíresült nevén a koncentrációs tábor intézményét, jóval az angolok előtt, akik a 19. sz. végén a búr háborúban vetettek be hasonló megoldásokat. Nem véletlen, hogy pl. a legmerészebb reformer cárnak, Nagy Péternek is a kereskedők voltak a kedvencei, akiket mobil, vállalkozó szellemű, bátor és szabad embereknek tartott – joggal – s számukra minden kedvezményt biztosított, olyanokat is, amelyeket a tradicionális orosz nemességtől megtagadott.

Az új területek megszerzésben kulcsszere volt az orosz településszerkezetnek és az elfoglalt területek megtartását célzó erődépítési technikának. Egyrésről az orosz városok, a poszadok, európai szemmel nézve meglehetősen egyszerűek voltak, fából épültek, a városfalat cölöpsánc helyettesítette, nem volt városközpontjuk, magját a lakópalota a kreml, és azt védő erőd, a kreposzty alkotta. A „*város*” házai elszórt csoportokban, rendezetlen módon a hagymakupolás templomok köré épültek. Funkciójuk sem egyezett meg a középkori európai város ipari és kereskedelmi régióközpont jellegével. Ám éppen egyszerűségükönél fogva gyorsan felépíthetőek és telepíthetőek voltak, s a terjeszkedés során az elfoglalt területeken gombamód nőttek a földből a vadnyugati erődökre meglepő módon emlékeztető, kis sánccal védett települések, amelyek lényegében már garantálták az elfoglalt terület feletti uralmat. Lehet, hogy egy európai hadsereg ostromával szemben védtelenek lettek volna, de tökéletesen megfeleltek a csonthegyű, primitív eszközökkel harcoló őslakossággal szembeni védelem, a közigazgatási irányítás és a helyi haderő állomásoztatásának céljaira. Azt sem szabad elfelednünk, hogy települések védelmének tekintetében oroszokban a Kijevi Rusz korára visszanyúló sáncépítő tradíciókat ápolták.⁷ A védett település jelentőségével a terjeszkedő orosz erők tökéletesen tisztában voltak, ez az erődítmények elnevezéseiben is jól tükröződik: Vlagyikavkaz = „*urald a Kaukázust*”, Vlagyivosztojk = „*urald a Keletet*” stb. Érdekesség, hogy a 19. században az orosz telepesek előbb eljutottak Amerikába, mint az óceán túlsó felől terjeszkedő angolok, és Kaliforniában is felépítették erődjeiket, egész láncolatot hozva létre belőlük. Amerika azonban nem tűnt kíváncsi területnek az anyaállam számára, s átadták azt előbb a spanyoloknak, majd később a közismert módon az angolok kezére került. Sőt, 1867-ben Alaszkát is eladták az USA-nak, a Birodalom egyik legnagyobb tévedését követve el ezzel.

Minden gyarmatosító hatalomnál alapkérdésként merül fel, a gyarmatokra kitelepülő, kiköltöző népesség száma, összetétele, társadalmának mobilitása, hiszen ez alapvetően szükséges egy terület elfoglalásához, s különösen benépe-

⁷ Vö. FONT Márta: *A déli határvédelem („zmijevi vali”) a Kijevi Ruszban*, PTE IGYFK. IPF Tanszéki Közlemények 3. Szerk.: BEBESI György, Szekszárd, 2000. 136-150.

süléséhez, megtartásához. Franciaország többek között azért maradt le Angliával szemben a gyarmatokért folyó a nagy versenyfutásban, mert a feudális viszonyok hosszabb idejű fennmaradása miatt társadalma kötöttebb volt, a szabad földbérlet intézménye lassan alakult ki, s ebből fakadóan kevesebb embert volt képes a terjeszkedés céljára rendelkezésre bocsátani. Az Orosz Birodalomban paradox módon egy kötött, társadalmi szerkezetben, egy despotikus hagyományokon alapuló államrendszerben nagyszámú mobil népesség létezett, amely szívesen vett részt a terjeszkedési-hódítási folyamatban. Arról van szó, hogy kialakult a 18. századra az állami parasztok rétege, akik már csak a kincstár számára fizettek adót, s a későbbi szabad parasztság előfutárai lettek. Az pedig már a hatalomnak állt érdekében, hogy az adó lehetőleg értékes prémiumban, agyban, netán aranyrögben, ne pedig silány mezőgazdasági terményben érkezzen, így nem gátolta, sőt elősegítette az erre hajlandó parasztok áttelepülését. Másrészt az 1600-as évektől került be az államba egy új szabad, mobil, katonáskodó - kereskedő réteg, a zaporozsjei és a doni kozákok. Bár a korábban zsákmányszerzésből és az azzal történő kereskedésből élő szabad katonaközösségeket összeírták és letelepítették, „*regiszterbe foglalták*”, tehát adófizetésre kötelezték, de mobil katonai jellegük megmaradt, és többnyire fegyveres szolgálattal adóztak az államnak. Úgy, mint például a kollektív nemességet kapó hajdúközösségek Magyarországon, 1606 után. Ez a réteg természetes alanya volt a terjeszkedésnek, hiszen határőrzésre, kereskedőkaravánok kísérésére, várakban helyőrség biztosításának céljára ideálisan alkalmas volt. A vallásüldözések elől a déli sztyeppékre menekülő óhitű szakadárok, a raszkolnyikok is szívesen települtek távolabbi területekre, ahol az államhatalom keze már nem, vagy csak nagyon áttételesen érhetette el őket – akárcsak az angol puritánok, akik egy időben a vallásüldözések elől menekültek tömegesen az Újvilágba. Rendelkezésre állt Nagy Péter koráig a szolgáló nemesek rétege is, amely egy sikeres gyarmati pozíciótól társadalmi, rangbéli felemelkedést várhatott, majd az 1700 éves elején történő nemesi egységesülés után azok a nemesifjak is lehetőséget láttak a nagy kalandban, akik az örökösödési törvénynek nem tartoztak a kedvezményezettjei közé. Az áttelepülést az államhatalom hathatós eszközökkel támogatta, hiszen alapvetően érdekében állott. A parasztok általában 3 év adómentességet kaptak, felesbérletben művelhették a kapott földeket, pénz és vetőmagkölcsonhöz juthattak. S természetesen vezető szerepet játszott mind a kitelepülésekben, mind a kitelepülők szállításában és ellátásában a már említett vagyonos, állami szolgálatban álló, orosz viszonyok között példátlan függetlenséget és előjogokat élvező kereskedőréteg.⁸

A másik, ezzel kapcsolatban figyelemre méltó dolog, hogy míg az „*anyaországban*” (azaz Oroszország európai törzsterületein) meglehetősen kötött és hierarchikus maradt a társadalom szerkezete, addig a megszerzett területeken

⁸ Ld. erről: BEBESI György: *Oroszország ázsiai gyarmatainak megszerzése.* IN: SZABÓ Loránd- ÖLBEI Tamás - WILHELM Zoltán - BEBESI György (szerk.): *Anyországok és volt gyarmataik 1.,* PTE Afrika-Amerika-Ázsia Universitas munkacsoport, Pécs, 2002. 125-136.

ugyanolyan szabad, sőt nagyon sokáig szabados maradt a társadalmi struktúra, mint például az amerikai vadnyugaton. Az első időkben itt is a fegyver és az őserő volt a törvény. Csak az 1820-as, 30-as évektől tagolódtak be a távolabbi elfoglalt területek abba kormányzati és adórendszerbe, amely az anyaországot jellemezte, egy száműzött, kiváló képességű reformer, Szperanszkij⁹ intézkedései révén. De az egyének és a közösségek szabadságfoka még ekkor is jelentősen magasabb maradt.

A konfliktusok jellege is hasonló volt, mint a Csendes-óceán túlsó partján: a telepések számára földeket mértek ki a vadászterületből, ami az őslakosság felkeléséhez, telepésekkel folytatott háborújához vezetett. Ezek a felkelések azonban soha nem voltak tartósan sikeresek, a nagyobb katonai erővel rendelkező, tűzfegyverekkel harcoló gyarmatosítók óriási erőfölényben voltak. A rendelkezésre álló hatalmas területek miatt az őslakosság rezervátumokba telepítésének igénye az USA-tól eltérően nem jelentkezett, de több esetben (például Kelet-Szibéria elfoglalásakor) kiszorították, átköltözésre kényszerítették az őslakosságot.

Gyakori vitatéma a gyarmati terjeszkedéssel kapcsolatosan a *"civilizációs küldetés"* kérdése, amit elsősorban Anglia hangoztatott előszeretettel afrikai és indiai területeinek megszerzése során. Oroszország vonatkozásában azt kell látnunk, hogy egy Kelet-Európa periferiáján élő pravoszláv keresztény nép találkozott törzsi-nemzeti szinten élő vadásztársadalmakkal, csak az Amur völgyben, a kínai kultúra hatására már jelentősen fejlődő jakut civilizáció esetében került kontaktusba egy pásztortársadalmak szintjéig eljutó etnikummal. Oroszország ugyanúgy át volt itatva küldetéstudattal, mint a fejlettebb európai társadalmak: a *"harmadik Róma tudata,"* *"a kereszténység védőbástyája,"* az erős terjeszkedő birodalom képze, a híres orosz hazaszeretet kétségkívül jelentős erkölcsi és ideológiai-spirituális muníciót jelentett a terjeszkedés során. A kereszténység elterjesztése azonban többnyire erőszakosan történt. A folyóba hajtott és egy rubellel, valamint egy fehér inggel kifizetett őslakosok azonban ezután sem lettek semmilyen értelemben keresztények, és nem sok hajlandóságot mutattak a hódítók számukra furcsa kultúrájának elsajátítására, kivéve persze a fegyvereket, amelyek jelentőségét az első vereségek után nyomban felmérték. Ugyanakkor az út és erődépítések, a letelepült életforma meghonosítása, az áttelepülő orosz parasztok magasabb szintű termelési kultúrája, az egészségügyi ellátás őslakosokhoz képest magasabb szintje, a hajózási technika elterjesztése, az írás ismertté tétele, az 1700-as évek közepétől a köépítéset meghonosítása, nem vitatható anyagi és szellemi többlet volt az itt élő népek számára. Mindenképpen külön említést érdemel a 19. sz. végére elkészülő transzszibériai vasút, amely összekötötte a birodalomban a meleg és a hideg tengereket, és az

⁹ Szperanszkij, több alapvető fontosságú birodalmi szintű javaslat kidolgozása után, amelyek egy része bevezetésre is került – kegyvesztett lett, és büntetésből Szibéria kormányzását kapta feladatul. Ez azonban a terület lakói számára a térség jogi és közigazgatási, valamint adózási helyzetének rendezését, az orosz államba történő végleges betagozódását jelentette.

emberiség addigi legnagyobb vasútépítési teljesítményét jelentette, természetesen az amerikai transzatlanti vasút mellett.¹⁰

Ugyanakkor az is tény, hogy Oroszország terjeszkedése során más kultúrájú népeket is betagolt a birodalomba: a Kaukázus 1800-as évek elején történő elfoglalása esetében keresztény illetve mohamedán vallású, sok tekintetben ókori civilizációs gyökereket hordozó népek is az ország lakosai lettek (örmények, grúzok), de hasonlóképpen volt a közép-ázsiai kánságok elfoglalása esetében is. Sőt nemcsak keleti irányú terjeszkedéséről beszélhetünk, hiszen a napóleoni háborúk lezárulása után az oroszországinál lényegesen fejlettebb nyugati keresztény finn és lengyel területek is a birodalomhoz kerültek. Így Oroszország vonatkozásban kettős civilizációs feszítőerő jelentkezett, s a Birodalom, ahogy Kljucsevszkij írja, egyikkel sem tudott megbirkózni. A keleti vadásztársadalmakat megkísérelte a saját szintjére felemelni, ám többnyire sikertelenül, a nyugati kultúrájú területekhez pedig maga kívánt felzárkózni, szintén eredménytelenül. Eben a kétszeresen is frusztrált helyzetben az orosz állam rossz megoldást, de igazi birodalmi megoldást választott. Keleten erőszakot alkalmazott: a nyugati kultúrájú népeket pedig megkísérelte „lehúzni” a saját szintjére.¹¹

Szintén ehhez a problémakörhöz tartotóznak tűnik a terjeszkedés tudományos felfedező jellege is. Természetesen az orosz hódítókat is élenként érdekelték a még ismeretlen tájak, az idegen, különös flóra és fauna, és expedícióik számos jelentős eredménnyel és értékes leírással gazdagították mind a földrajz, mind a biológia tudományát. Már 1725-ben, magának Nagy Péternek a megbízásából indult el a dán Bering az Ázsia és Amerika közötti geográfiai viszonyok tisztázására, és később Kamcsatka, az Aleut szigetek, a Kurill-szigetek, stb. felfedezésével jelentős érdemeket szereztek a távol keleti térség feltárásában. S főként a 19. sz. utolsó harmadában már kifejezett tudományos- felfedező expedíciókat is útnak indítottak¹²

A nagyhatalmi érdekellentét kérdésével - nem számítva az Amur-vidék miatt Kínával kirobbant, de valójában országos méretekben nem eszkalálódó konfliktust - Oroszország először az 1800-as évek elején találkozott először, amikor dinamikus Kaukázus-térségbeli terjeszkedését sem a perzsa, sem a török birodalom nem kívánta eltűnni. Ezekből a konfliktusokból azonban az ekkor felemelkedő, és Napóleont is legyőző orosz állam győztesen és megerősödve került ki. Európa Oroszország ellen csak akkor fordult, ha az orosz terjeszkedés nem Kelet, vagy Európától távoli terület, hanem a Balkán-félsziget, az Európai beltengernek számító Földközi-tenger és az ennek eléréséhez szükséges tengerszorosok megszerzésével próbálkozott. Ekkor az angol, francia expedíciós hadseregek a krími háború során (1853-1856) a félszigeten partra

¹⁰ Ld. erről: MAJDÁN János: *A transzszibériai vasút, mint az orosz gyarmatosítás eszköze*, IN: *Anyországok és volt gyarmataik 1.*, Pécs, 2002. 257-266.

¹¹ Ld. erről: BEBESI György: *Orosz gyarmatosítás a 19. században*, PTE IGYFK. IPF Tanszéki Közlemények 5. Szerk.: KOLONTÁRI Attila. Szekszárd, 2002. 37-51.

¹² Vö. HELLER-NYEKRICS: *Az Orosz Birodalom története*, Osiris, Budapest, 1996. 315.

szállva, kihasználva az ipari forradalomból fakadó technikai fölényüket, súlyos vereséget mértek a cári birodalomra, és megtörték terjeszkedésének lendületét.¹³ Kárpótlást Oroszország Keleten keresett magának, s felgyorsult a távolkelet meghódítása, ami viszont a század végén Kínával, majd Japánnal szült háborúig fajuló súlyos konfliktusokat.¹⁴

Ami a gyarmatok jelenlegi helyzetét illeti, közismert, hogy a két világháború közötti, illetve a második világháború utáni gyarmati felszabadító mozgalmak során, valamennyi korábbi gyarmatpolitikai, jogi értelemben függetlenné vált, bár jó néhánynak magmaradt az erős kötődése, sőt (gazdasági értelemben) függősége az anyaországhoz. Ugyanakkor Oroszországban az egykoron elfoglalt területek többsége beszervesült az országba, eloroszosodott, s a mai Oroszország integráns részét alkotja. Ugyanakkor leváltak a nyugati területek és a balti államok, valamint a közép-ázsiai egykori szovjetköztársaságok, de alapjaiban a 300 év terjeszkedésével létrehozott területi egység megmaradt. Ez pedig a jövőre vonatkozó perspektívák, prognózisok tekintetében jelent sokat, hiszen az óriási erőforrások, ásványi és természeti kincsek és potenciális élettér nagyon fontos lehet még nemcsak Oroszország, hanem az egész emberiség számára is.¹⁵

Végül, szánjunk egy mondatot az orosz gyarmatosítás jelentőségéhez, méreteihez és eredményeihez, képest gyenge közismertségére és feldolgozottságára. E jelenség több okra vezethető vissza. Egyrészt a szovjet történetírás nem volt büszke a cárizmus „népeket alávető” terjeszkedő politikájára, a korábbi orosz történetírás eredményeit nem közölték, illetve azok külföldön nem váltak ismertté. S nyilvánvalóan tekintettel kellett lenni a szovjet birodalom kereti között élő, a gyarmatosítás során beintegrált népek politikai érzékenységére is, ezért a hivatalos história többnyire agyonhallgatta a kérdést. Érdemes megemlítenünk, hogy a szovjet időkben – még saját állampolgáraik számára is – erős utazási korlátozások voltak érvényben, számos település úgynevezett „zárt város” volt, ami természetesen nehezítette egy ország területi terjeszkedési folyamatának vizsgálatát.

Másrészt az orosz állam nemcsak gazdasági teljesítményében, vagy infrastruktúrájában gyengébb, mint a fejlettebb nyugati államok, hanem kommunikációban, médiában, ahogy ma divatos mondani, PR-ban is. Az orosz gyarmatosításról nem készültek romantikus kalandfilmek, nem alakult ki a mítoszuk, nem festetek képeskönyveket róla, nem szülték meg az „estern” műfajt. Csupán néhány regény – az is több esetben külföldi szerző tollából¹⁶ – foglalkozott azzal

¹³ Vö. FONT-SZVÁK-NIEDERHAUSER-KRAUSZ: *Oroszország története*, Maecenas, Budapest, 1997. 359-362.

¹⁴ Vö. KENNEDY, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*, Akadémiai, Budapest, 1992. 90-91.

¹⁵ Vö. BEBESI György: „Az Unió bővítése – új tagok és kívülmaradók.” néhány adalék az EU és az Orosz Föderáció viszonyának kérdéséhez, IN: ANDRÁSSY György - CSERESNYÉS Ferenc (szerk.): *Magyarország és Európa az ezredfordulón*. PTE EK Studia Europeae 9. Pécs, 2001. 321-331.

¹⁶ Legismertebb ezek közül Jules Vernének, magyarosan „Verne Gyulának” a Sztrogoff Mihály, amit a francia szerző a Sztroganov ház egyik tagjáról mintázott, s szinte egyedülként mutatja be egy kalandregény keretében azt a heroikus erőfeszítést, amelyet orosz tisztek, futárok, a gyarmatosítás során gyakran nyújtottak

a heroikus teljesítménnyel, amit az orosz állam ebben a tekintetben nyújtott. Mindezekért mind az orosz, mind a külföldi történettudomány (és részben a közérdeklődés is) csak a '90-es évektől fordult a téma vizsgálata felé, ami éppen ezért még nagyon sok további érdekességet rejlhet magába.

Az elméleti kérdések végiggondolása után vázlatosan áttekintjük az orosz gyarmatosítás korai szakaszát, amit az 1500-as évektől nagyjából Nagy Péter koráig datálhatunk, s amelyben jól megfigyelhetők a fentebb leírt folyamatok, jelenségek.

A korai gyarmatosítás

Az Urálon túli földek (elsőként Nyugat-Szibéria) gyarmatosítása IV. Iván életének utolsó éveiben kezdődött el. Az első cári „*koncesszió*” birtokosai a már említett Sztroganovok voltak, akik 1588-ban engedélyt kaptak a moszkvai kormányzattól a Káma menti földek elfoglalására. Az elfoglalt területeken sópárló telepeket hoztak létre, kiszorították a mansy őslakosokat, hatalmuk védelmére kis faserődöket telepítettek, amelyeket ún. „*szolgáló emberekből*”,¹⁷ valamint önkéntesekből álló önálló hadsereggel töltöttek meg, tűzérsséggel látták el, s ily módon biztosították a terepet és tartották fenn a vidék feletti hatalmukat. A vadász és halászterületeiket elvesztő őslakosok gyakran megtámadták az erődöket, de a csontvéggű jak a tűzérsségi technikával szemben nem hozhattak sikert. A szibériai kán a XVI. század végén Kucsum volt, aki megölette riválisait, felvette a mohamedán vallást, és erős, Nyugat-Szibériáig húzódó sztyepei államot épített ki. 1581-ben történt az első jelentősebb összecsapás a nyugat felé nyomuló kán, és a kelet felé nyomuló Sztroganovok között. Egy szabad kozákhadtest¹⁸ Tyimofej Jermak parancsnoksága alatt felevezett a Kámán, átvonszolta a hajókat a Tura egyik mellékfolyójára, és folytatta az előrenyomulást. A döntő ütközetre a Tobol s az Irtis találkozásánál, nem messze a kánság központjából került sor, ahol a tűzfegyverekkel harcoló kozákhadsereg győzelmet aratott és elfoglalta a főváros gyanánt működő erődöt. Bár hadijelentésében Jermak a Szibériai Kánság meghódítását jelentette Moszkvának, mégis ugyanezen levelében gyors segítséget is kért, mert a kis létszámú hadserege ellenséges környezetben az elfoglalt területeket megtartani nem tudta. Mivel csak egy cári segédcsoport indult útnak, s az is nagy késéssel, az elfoglalt vidéket fel kellett adni, s Szibéria első hódítója is az Irtisbe fulladt egy ütközet során.¹⁹

IV. Iván halála után a vajdák felújították Nyugat-Szibéria elfoglalásának gondolatát, és Tyumen erődjéből kiindulva most már jelentősebb sereggel és

¹⁷ A szó valódi rételmében nem szolgáló emberek, hanem ún. pomescsikok, az orosz nemesség alsó, állami szolgálathoz kötött rétege, amely számára egy ázsiai kaland a felemelkedés és meggazdagodás lehetőségét jelentette.

¹⁸ A kozákok Ukrajnában élő szabad katonaelemek, akik csapatokba szerveződve zsákmányszerzésből és annak értékesítéséből tartották fenn magukat. Báthory István lengyel király foglalta regiszterbe őket a 16. század végén, és csak Nagy Katalin orosz cárnő tudta letelepíteni és megadóztatni a kozákságot 18. század utolsó harmadában.

¹⁹ Vö. PANKRATOVA: 195-197.

fokozatosan nyomultak előre. Az elfoglalt területeken erődöket építettek és gondoskodtak a visszavonulásról és az utánpótlásról is. A legjelentősebb ezek közül Tobolszk vára vált. Megkönnyítette a dolgukat, hogy a Szibériai Kánság belső válsággal küzdött, a helyi kánok az első vereség után fellázkodtak Kucsum ellen, valamint az erőszakkal alávetett mansyk és chantik (a finnugor elmélet szerint legközelebbi nyelvi és esetleg etnikai rokonaink) az első adandó alkalommal szembefordultak a mongolokkal.²⁰ Kucsum teljes legyőzésére még így is csak 1598-ban került sor. Megkezdődött a meghódított területek megszerzése, amely sokban hasonlított a vadnyugat meghódítása körüli helyzetre: egy-egy előretolt erőd ellenőrizte az elfoglalt vidéket, az új földekre vadászok, kalandorok, vállalkozók, kereskedők rajzottak ki. A helyi törzsfőknek a kormányzat csecsebecséket ajándékozott, valamint pálinkával itatta őket, így megvásárolta hűségüket. Mivel földművelés az elfoglalt területeken nem folyt, az adót, a jaszakat prémben szedték be. Különösen kedvelt volt a cobolyprém. Ennek beszédését nehezítette, hogy a legyőzött őslakosság nem volt helyhez kötött, ezért, hogy a kivetett adóhoz hozzájussanak, rendszeresen amanatokat, azaz túszoikat szedtek a legyőzött törzsek előkelői közül (ahogy a tatárok annak idején az orosz knyázok soraiból) és csak a jaszak megfizetés után engedték őket szabadon. A drága prémeket tovább értékesítették, a 16. század végétől a moszkvai állam bevételeinek egyre tekintélyesebb hányadát tette ki a nyugat-szibériai prémadó.

A 17. században folytatódott az orosz terjeszkedés. Ebben az időszakban a Moszkvai Állam elfoglalta egész Kelet-Szibériát, és a Jenyiszejtől az Ohotszki tengerig terjedő hatalmas területeket mind magához csatolta. Ennek keretében a Jenyiszejtől keletre a tunguzokat, a folyó felső folyása mentén kirgizeket, a Léna középső szakaszán a jakutokat, az Angaránál és a Bajkál tó partján a burjátokat győztek le, és tették alattvalókká őket, valamint rajtuk kívül közel egy tucat kisebb kelet-szibériai népet, akik gyakorlatilag még törzsi-nemzeti társadalmi rendben éltek.²¹ (valamennyiük áttekintésére nincs mód e tanulmány keretei között). A hódítás a jól ismert „*vadnyugati*” romantika szerint folyt. A keleti területekre az elfoglalt nyugat-szibériai városokból, mint ugródeszkáról, nagyszámú prémvadász érkezett. A vadászok túl azon, hogy hatalmas értékű zsákmányra tettek szert, megismerték a terepet, megjelölték az útvonalakat, kontaktust alakítottak ki az őslakossággal. Amikor a nagyobb léptékű terjeszkedés megindult, őket használták vezetőnek, tolmácsnak, útmutatásaik alapján rajzolták meg az első térképeket. Nyáron, a folyókon, télen, szánon közlekedtek, s bár foglalkozásuk rendkívül veszélyes volt, egy-egy gazdagabb zsákmány tehetős emberekké tette őket.

Borisz Godunov katonai expedíciója indította el azt a folyamatot, amelynek az Ob középső folyásától a Jenyiszej középső szakaszáig vezető út megszerzése

²⁰ Vö. KAKASSY Bernadett: *A finnugor népek gyarmatosítása*, MOSZT Könyvek 1. „Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom”, Szerk.: POLGÁR Tamás, MOSZT, Pécs, 2006. 10.

²¹ Vö. PANKRATOVA: 61-62.

lett az eredménye, folyamatos harcban a szamojédekkel. Itt építették fel 1629-ben Jenyiszejszk, 10 évvel később pedig kirgizföldön Krasznojarszk városát, amelyek kiindulópontot jelentettek a további terjeszkedéshez.²² Szibéria meghódításának egyik legfontosabb mozzanata a Jenyiszej és a Léna közötti területek elfoglalása volt. Ekkoriban már szerencselovagok ezrei nyomultak előre keleti irányban. Elősegítette a terjeszkedés felgyorsulását, hogy ezen a területen élő jakutok már szarvasmarhatartással és kezdetleges földműveléssel foglalkoztak, kínai hatás érte őket, így lényegesen magasabb szinten álltak a környező népeknél, ezért meghódítsuk sokkal nagyobb vonzerőt jelentett. A koncentrációs tábor, mint utaltunk rá, valószínűleg itt jelenik meg először a történelemben. Fogságba hurcolták a jakutok feleségeit és gyerekeit, hogy a prémadó megfizetésére kényszerítsék őket. Az expedíciókhoz általában nem kellett állami akarat, a vonzó zsákmányt remélő kozákok, vadászok, „szolgáló emberek” spontán szerveződéseiből indultak. Ezek közül 1648-ban Gnyezsnov expedíciója volt a legjelentősebb, amely a Kolima folyó torkolatától keletre fekvő területek felkutatására indult, rozmáragyar után kutatva (amely a cobolyprem mellett az egyik legkelendőbb áru volt), s teljesen véletlenül a jeges-tengeren hajózva eljutott a később Beringről elnevezett szorosba. Gnyezsnov emlékét Ázsia legészak-keletibb hegyfoka, a Gnyezsnov-fok őrzi. 1643-tól indultak expedíciók az Amur vidék meghódításra, miután az ott járt vadászoktól elterjedt a híre, hogy vidék rendkívül gazdag prémekben. Az első, Pojarkov ezredes által vezetett expedíció még kudarcot vallott, és alig néhányan közülük jutottak vissza Jakutszkba. Alig három évvel később azonban egy Habarov nevű kereskedő saját költségén sereget szervezett, s ő már sikeresen küzdött az Amur menti területek megszerzéséért. (Később róla nevezték el Habarovszk városát). Új konfliktusforrás jelentkezett azonban, mivel az Amur vidék népeitől a kínaiak is beszedték az adókat, és nem kívántak ezután sem lemondani róla. Ezért amikor Habarov sikerei túlságosan nyilvánvalókká váltak, egy váratlanul felbukkanó kínai sereg megsemmisítette őket. A moszkvai állam 15 évvel később újra próbálkozott, ezúttal a fokozatos nyomulás és erődépítés technikáját választották. Hosszas háborúskodás után az 1689-es Nyercsinszki béke jelölte ki az orosz és a kínai állam határait, mégpedig az Argumi folyó mentén.

A hódításokkal és harcokkal párhuzamosan megindult Szibéria betelepítése. Ez minden ellenkező feltételezéssel szemben nem volt nehéz, mert a távoli területekre költözés nem büntetést, hanem meggazdagodási és karrierlehetőséget jelentett, a vállalkozó szellemű parasztok és szolgáló emberek számára. A jobbágyok számára különösen vonzó volt, hogy nem kerültek közvetlen földesúri fennhatóság alá, a felszántott föld 50%-án termett javakat kellett beszállítaniuk közvetlenül a kincstárnak, egyéb kötelezettséggel azonban nem tartoztak, sőt, pénz és vetőmagkölcönt kaptak. A szolgáló emberek az új városokban és erődökben kitűnő állásokhoz, a kozákok katonai expedíció lehetőségéhez jutottak, így Szibéria orosz gyarmatosító rétege egészen különleges tár-

²² Vö. J. ZUTYISZ (szerk.): *Világtörténet* 5. Kossuth, Budapest, 1964. 158-159.

sadalmi és szociális szerkezetet mutatott. Szemléletében, vállalkozó kedvében, kockázatvállalásában sokkal inkább emlékeztet az óceán túlsópartján ellenkező irányban előrenyomuló amerikai pionírokra. A 17. század végére Nyugat – Szibériát a kor viszonyaihoz képes sűrű falu és erődhálózat fonta át, s egyúttal ekkor indult meg a dús ásványkincs lelőhelyek kiaknázása is. Eleinte a vasérc és a sóbányák kitermelése folyt, de a következő századtól megindult a színesfémek bányászata is. Az első Szibéria térképet Szemjan Remezov állította össze, a Nyugat gyakorlatilag orosz térképekből és útleírásokból alkothatott fogalmat magának a kontinensnyi terület sorsáról és belső viszonyairól. A szibériai prémadó egyik forrása volt az ország gazdasági felemelkedésének, és kitűnő cserealapot jelentett a Perzsiával és Európával folytatott kereskedelemhez, különösen Nagy Péter korától.

A Kaukázusontúl és Közép-Ázsia problematikájában az első, az orosz állam szempontjából felmerülő leküzdendő akadály a grúz kérdés volt. Grúzia maga is több királyságból és fejedelemségből állt, és a 16. században két erős állam, Törökország és Perzsia között helyezkedett el. Mindkét szomszédja rendszeres betörésekkel zaklatta a széttagolt országot, amelyet aztán 1555-ben felosztottak: keleti (Kartlia és Kahétia) része Perzsiáé, a nyugati (Imaretia) Törökországé lett. Moszkva ebben a helyzetben, mint a grúz függetlenségi törekvések támogatója tudott fellépni, és 1586-ban szövetséget kötött Kahetiával, melynek az volt a lényege, hogy katonai támogatás fejében a grúz király hűségességet tett az orosz cárnak. A nagy távolság miatt azonban érdemi segítségnyújtásra nem került sor, így a perzsák fenn tudták tartani uralmukat a grúz területek fölött, a függetlenedési törekvéseket pedig kegyetlen hadjáratokkal torolták meg. 1614-ben Abbasz perzsa sah nemcsak végigpusztította Kahétitát, hanem 150.000 grúzt át is telepített Perzsiába. Bár Tejmuraz király személyesen utazott Moszkvába orosz segítséget kérni, azt sem Mihail Fjodorovicstól, sem pedig Alekszej Mihajlovics cároktól nem kapta meg. Azerbajdzsánt, a térség másik jelentős államát 16. század elején Perzsák foglalták el, majd itt is megindult a vetélkedés a két ázsiai hatalom között a terület fölötti végleges uralomért. A szüntelen háborúskodások tönkretették a középkorban még virágzó államokat, feldúlták és elnéptelénítették a fővárosokat, Tbiliszit és Kutaiszt, a grúz és azerbajdzsán elit hatalma megtartása érdekében áttért a mohamedán hitre, s szűkös bevételek biztosítás érdekében röghöz kötötte jobbágyságát.²³

Ugyanebben a régióban két üzbég (üzbek) állam alakult ki, Buhara és Híva. Mindkét állam vegyes etnikumú volt, lakóit üzbégek, tadzsikok és türkmének alkották. Utóbbiak vándorló állattenyésztést folytattak, és állataikkal a Kaszpi-tenger (v. tó) és az Amu-Darja között vándoroltak. Az üzbégek még csak részben letelepült, többségükben nomád állattenyésztéssel foglalkozó népcsoportot alkottak, legfejlettebbek a tadzsikok voltak, akik már letelepült öntözéses földművelést folytattak, amely egyes vidéken elég magas színvonalat ért el. A városok iparúzó és kereskedő rétege is elsősorban tadzsikokból állt. A 16. szá-

²³ PANKRATOVA: 64-65.

zad során Buhara emelkedett ki a térség államai közül, amely rendkívüli módon megerősödött Abdullah kán uralma alatt, aki kiirtotta rokonait, és a mohamedán papság segítségével jól központosított hűbéri rendszert épített ki. Dinasztíájának kihalása után azonban a káni helytartók önállóak lettek és mind Buhara, mind Híva kis részfejedelemségekre forgácsolódott szét. A Közép-Ázsiai területek még ilyen állapotokban is megőriztek egy viszonylag magas fejlettségi szintet, hiszen még ókori örökségük egy jelentős része megmaradt. Így pl. szép városaik voltak karavánszerájokkal, nagyszámú kereskedő és kézműves lakossággal. Elsősorban Szamarkandot említhetjük erre példaként. Közép Ázsia a 16. századtól fokozatosan Oroszország egyik legfontosabb kereskedelmi partnere lett: az, Asztrahányon átvezető karavánúton gyapotot és selyemszövetet, nyerselymet és különféle luxuscikkeket hoztak, amiért prémet, rozmárcsontot fém, valamint faedényeket és fegyvereket szállítottak. Az üzbég kánságoktól északra éltek a kazahok, akiknek kánjai és szultánjai egyenesen Dzsingisz kántól származtatták magukat, s akik csak a 16. században alakultak önálló néppé. A Nagy Kazah Kánság ekkoriban szakadt szét önálló államokra. „zsuzokra”. A „nagy zsuz” Kazahsztán keleti részén, a „kis zsuz” az Aral tótól északra, a „középső zsuz” pedig az Ural folyó mentén helyezkedett el.

A Szibériai és közép-ázsiai terjeszkedés összekapcsolására Nagy Péter korában került először sor. 1715-1721 között Péter csapatai meghódították az Irtyis felső vidékét és több tucatnyi erődöt építettek, amelyek közül Omszk és Szemipalatyinszk váltak híressé a későbbiekben. Innen karavánút vezetett Hivába és Buharába, amelyek így elérhetőbbé váltak Oroszország számára, mint korábban bármikor. Az első „mélységi” közép ázsiai behatolás azonban még tragédiába torkollott: Bekovics Cserkaskij herceg Hivába kánbeiktatásra küldött, valójában kémfeladattal megbízott seregét az utolsó emberig lekaszábolták. A kudarc után jó darabig az orosz terjeszkedés Perzsia felé kizárólag a Kaspi-tengeren folyt. 1722-ben Péter maga is részt vett abban a hadjáratban, amelyre az szolgáltatott kiváló ürügyet, hogy az azerbajdzsáni Semahában egy perzsaellenes felkelés során orosz kereskedőket is kifosztottak. Az 1723-as békében az Orosz Birodalom először szerezte meg a Kaspi-tó nyugati partját, Derbent és Baku városokat, de megtartani még nem tudta őket: Péter halála után Perzsia valamennyi elvesztett területét visszafoglalta.²⁴

A távol-keleti területek birtokbavételének a befejezésére I. Péter utódai alatt került sor: ennek során ugyanúgy nagy tudományos és vadászexpedíciók derítették fel a terepet, miként az például az afrikai fehér foltok eltüntetése során történt. Először Kamcsatkát fedezték fel még 1697-1698-ban, Atlaszov (nomen est omen) sztrelecparancsnok expedíciója során, amely még szarvasszánon közlekedett, és az első leírásokat, térképeket készítette a félszigetről. Atlaszov útját követően megjelentek a cári hivatalnokok, a szolgáló emberek, a vadászok és a kozákok, kivetették a jaszakot és felépítették a biztonságot nyújtó erődöket. A félsziget félnomád népei a kamcsadalok vagy itelmenek nem sok ellenál-

²⁴ NOSZOV (szerk.): *A Szovjetunió története*, Kossuth, Budapest, 1980. 181.

lást tanúsítottak, egészen 1731/32-ig, amikor is nagyszabású őslakos felkelés tört ki az orosz uralom ellen. Ezt a felkelést olyan kamcsadalok vezették, akik korábban az oroszok között éltek és megtanulták a tűzfegyverek használatát, ennek ellenére a cári erők viszonylag könnyen úrrá lettek a lázadáson. Ugyanakkor az Amurmellék, és a Sarkvidék birtokba vétele tekintetében már kevésbé voltak eredményesek. A terület őslakói, a korjakok és csukcsok vadnyugati indiánok módjára elmenekültek a katonaság elől, majd rajtaütöttek a táborokon, súlyos veszteségeket okozva az expedíciós erőknek. Annak kiderítésére, hogy Amerika és Szibéria összefüggő kontinenst alkot-e, még Nagy Péter adott utasítást. Az orosz flottában szolgáló dán Bering nem sokkal Péter halála után indult el, s fedezte fel a később róla levezetett szorost. Fjodorov és Gvozgyev szálltak elsőként partra két évvel később Alaszkában, ők készítették az első térképeket is. Bering 10 évvel később Csirikov tengernaggyal közös felfedező útján életét veszítette. Szintén óriási várakozás előzte meg a Kuril és Aleut szigetekről visszatérő felfedező és vadászexpedíciók beszámolóit is.²⁵

Az orosz gyarmatosítás az 1700-as években lendületesen folytatódott, s a 19. században teljesedett ki, Közép-Ázsia, a Kaukázus térsége és a Távol-keleti területek birtokbavételével, amelyek már - mint utaltunk rá - új helyzetet, és új nemzetközi erőtereket is jelentettek a terjeszkedő cári monarchia számára. Nyugaton a balkáni ambíciók realizálása nem sikerült, de Besszarábiát a Birodalomhoz tudták csatolni. Nyugaton a Lengyel Államból az felosztásokkor Oroszországnak jutó darab, északon Finnország jelentette a területi terjeszkedés megfogható eredményeit, s vele együtt persze új típusú konfliktusokat is, mint a dolgozat első részében kifejtettük.

Mindenestre az orosz gyarmatosítás további kutatása nemcsak a konkrét kolonizációs technikák és konkrét történések megismerésében nyújthat új eredményeket, hanem hozzájárulhat annak megértéséhez is, hogy a hatalmas, szláv-ortodox birodalom, amely sok tekintetben merevnek, fejlődésképtelennek mutatkozott, hogyan volt képes a történelem egyik legnagyobb szabású és határfokú gyarmatosítását végrehajtani, s eredményeinek, foglalásainak többségét napjainkig megőrizni.

²⁵ Vö. HELLER-NYEKRICS: 315.